

NÜFUS VE TEMETTÜAT DEFTERLERİNE GÖRE ÇİRMEN KAZASI KOVANCILAR VE GÖLCÜK KÖYLERİ (1844-1845)

ÇİRMEN DISTRICT, KOVANCILAR AND GÖLCÜK VILLAGES ACCORDING TO POPULATION AND DIVIDEND BOOKS (1844-1845)

Mustafa DURDU * Öz

* Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu
Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
mustafa76durdu@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1555-0035
Karaman / TÜRKİYE

Osmanlı tarih araştırmalarında, XIX. yüzyılda tertip edilmiş olan nüfus ve temettüat defterleri, sosyal tarih ve ekonomi tarihi çalışmalarında önemli veriler sunmaktadır. Bu makalede, Osmanlı Rumeli'sinde önemli bir kaza olan Çirmen kazası içerisinde bulunan ve bir Müslüman köyü olan Kovancılar ile gayrimüslim (zimmî) köyü olan Gölcük'ün demografik ve sosyal yapısı ile ekonomik vaziyeti, karşılaştırmalı olarak tetkik edilmiştir. Kullandığımız temel kaynaklar, adı geçen köylerin nüfus ve temettüat defterleridir. Buna göre 26 haneli Kovancılar köyünün temel geçim kaynağı, tarım ve hayvancılıktır. 14 haneli olan ve daha yüksek gelire sahip gayrimüslim Gölcük köyünde ise en önemli geçim kaynağı kömürcülüktür. Tanzimat'ın getirdiği yeni vergi sistemine uygun olarak her iki köyden de şer'î vergiler dışında vergi-yi mahsûsa adıyla bir vergi tahsil edilmiştir. Tanzimat'ın, herkesin gelirene göre vergi verme prensibinin Rumeli'deki bu iki köyde uygulandığı görülmüştür. Nüfusu daha az olan Gölcük köyünün toplam yıllık geliri, Kovancılar köyünden daha yüksektir. Gölcük köyü, toplam yıllık gelirin çoğunluğunu kömürcülükten elde etmektedir. Oysa Kovancılar köyünde toplam yıllık gelirin yarıdan fazlası, tarım ve hayvancılıktan sağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Çirmen, Kovancılar, Gölcük,
Temettüat Defteri, Nüfus Defteri

Keywords

Çirmen, Kovancılar, Gölcük,
dividend books, Population Register

Abstract

In the studies of Ottoman history, population and dividend books prepared in the XIX century provide important data in social and economic history studies. In this article, the demographic and social structure and economic status of Kovancılar, a Muslim village, and Gölcük, a non-Muslim (zimmî) village, located in the Çirmen district, which was an essential district in Ottoman Rumelia, has been examined comparatively. The primary sources we use are the population and dividend books of the said villages. Accordingly, the main livelihood of Kovancılar village of 26 houses is agriculture and animal husbandry. In the non-Muslim village of Gölcük, which has 14 houses and has a higher income, coal is the most important source of income. Under the new tax system introduced by the Tanzimat, a tax named apportioned tax was collected from both villages, apart from religious taxes. It is observed that Tanzimat's principle of taxation in accordance with everyone's level of income was applied in these two villages located in Rumelia. The total annual income of Gölcük village, which has less population, is higher than Kovancılar village. Gölcük village obtains the majority of its total annual income from coal mining. However, more than half of the total annual income in Kovancılar village is obtained from agriculture and animal husbandry.

Başvuru/Submitted: 26/07/2021

Kabul/Accepted: 27/06/2022

GİRİŞ

Nüfus ve Temettüat defterleri; demografik, ekonomik ve sosyal tarih araştırmaları için vazgeçilmez kaynaklardır. Osmanlı Devleti, Tanzimat ile birlikte vergi adaletsizliğini gidermek için malî alanda birtakım yenilikler yapmıştır. Bu minvalde, Tanzimat'ın hemen akabinde herkesin gelirine göre vergi tahsili sistemi uygulamaya konmuştur (Adıyeke, 2000, s. 772). Acaba bu düzenleme, Rumeli'de beklentileri karşılayacak şekilde uygulamaya yansımış mıdır? Rumeli'de Müslüman ve gayrimüslim köylerinin ekonomik ve sosyal vaziyetleri ne durumdadır? Bir yılda ne kadar vergi vermektedirler? Yıllık tarım ve hayvancılık gelirleri ile ödenen toplam vergilerinin miktarı nedir? Vergilerin gelirlere oranı nedir? Nüfus sayımları neticesinde oluşturulan nüfus defterlerine göre Rumeli'deki ahalinin demografik ve toplumsal yapısı ne vaziyettedir? Bu gibi soruların cevaplarına somut deliller sunmak için Rumeli cihetinde bir örnek olarak aldığımız Çirmen kazasına bağlı Müslüman Kovancılar köyü ile reaya Gölcük köyünün nüfus ve temettüat defterleri incelenmiştir. Bu defter türlerinden hareketle yaptığımız karşılaştırmalı ve eleştirel analizler, bu makalenin temel konusunu oluşturmaktadır.

Demografik, sosyal ve iktisadî tarih araştırmaları sınıfına dâhil edilebilecek olan bu makalede, giriş kabilinden Osmanlı tarihinde önemli bir yeri olan tahrir geleneği ve XIX. yüzyıl modernleşmesinin en önemli icraatlarından birinin sonucu olarak ortaya çıkmış olan nüfus ve temettüat defterlerinin gelişim süreci ve içeriği hakkında aşağıda kısa bir malumat verilecektir. Daha sonra, çalışmamızda analizlerini yaptığımız Müslüman Kovancılar ile gayrimüslim Gölcük köylerinin 1844-1845 yıllarında bağlı buldukları Çirmen kazasının tarihî, idarî ve demografik açıdan genel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Çalışmamızın temel kaynakları, Osmanlı Arşivi'nde bulunan nüfus defterleri ile ML. VRD. TMT.d kodunda 5396 sıra numarasında bulunan Müslüman Kovancılar köyüne ait temettüat defteri ve ML. VRD. TMT.d kodunda 5451 sıra numaralı gayrimüslim köyü Gölcük'ün temettüat defteridir. Çalışmamızı, incelediğimiz temettüat defterlerinin tarihi olan 1844-1845 yılları ile sınırlandırdık. Bununla birlikte adı geçen tarih aralığından önceki tarihlere ait nüfus defterleri de kaynaklarımız arasındadır. Makalede yer alan tablo, şekiller ve bunlarla ilgili analizlerin tertibinde, temel kaynaklar olan temettüat defterlerinin atıfları, tekrardan kaçınmak ve makalenin akışını sekteye uğratmamak adına her zaman yinelenmemiştir. Bununla birlikte nüfus defterlerinin atıf bilgileri titizlikle gösterilmiştir.

1. XIX. Yüzyılda Nüfus ve Temettüat Kayıtları

Osmanlı Devleti, asker ve memurlarına maaş karşılığı olarak dirlik verdiği toprakların ve diğer gelir kaynaklarının tespiti, tahvili ve kontrolü için genelde otuz yılda bir olmak üzere mevcut durumlarını tahrir etmişlerdir. Bu çeşit nüfus ve arazi tahrirleri, XVII. yüzyıla kadar düzenli ve sistemli bir şekilde ve özenle yapılmış, bu tarihten itibaren de merkezî devlet otoritesinin zayıflamaya başlamasıyla bu düzen bozulmuş ve adı geçen geniş kapsamlı tahrirler bir daha düzenli yapılamamıştır. Klasik dönemin bu tahrir defterlerinde köy ve kasabalardaki yetişkin, iş gücüne katkı sunan erkek nüfus, arazi ve vergi miktarları ile daha başka ayrıntılar çoğu zaman

teferruatlı bir şekilde kayıt altına alınmıştır (Barkan, 1940, s. 20-25). XV ve XVI. yüzyıllarda belirli aralıklar yapılan bu nüfus ve arazi tahrirleri XVII. yüzyılın başından itibaren yerini avarız defterlerine bırakmıştır. Daha önce, XVI. yüzyılda savaş zamanlarında olağanüstü olarak toplanan avarız vergisi, XVII. yüzyılın başından itibaren düzenli toplanan vergiler durumuna gelmiştir. Bu vergilerin tarhi ve tahsili için de tahrirler yapılmış ve sonuçta avarız defterleri oluşturulmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda mufassal ve icmal olarak hazırlanan bu avarız defterleri, zaman zaman güncellenmiştir. Avarız kayıtları bir kazanın demografik ve iskân özellikleri hakkında önemli malumatlar vermektedir (Gökçe, 2005, s. 73-76).

XIX. yüzyıl Osmanlısında ise artık nispeten modern denilebilecek bir mahiyette nüfus tahrirlerinin yapıldığını görüyoruz. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra ilk olarak İstanbul'da bir nüfus tahririne girişilmiş, fakat Osmanlı-Rusya savaşı sebebiyle bu hareket memleket sathına teşmil edilememiştir (Ahmed Lûtfî Efendi, 1292, s. 142). Daha sonra 1830-1831 yıllarında Anadolu ve Rumeli'de geniş çapta bir nüfus tahriri yapılmıştır (Kütükoğlu, 2010, s. 3-4). Bu sayımdan sonra 1844 yılında da bir nüfus sayımı yapıldı. Bizim de bu çalışmamızda ana kaynaklarımızdan birini teşkil eden 1844 sayımı esas itibari ile 1843 yılında duyurulan ve askere almada yeni bir düzenleme getiren kura usulünün uygulanabilmesi için ülkedeki erkek nüfusun tam olarak bilinmesini gerektiriyordu. Bu askerî kaygı ve ayrıca eyaletlerde yönetimin daha mükemmel işleyebilmesine zemin oluşturması adına 1844 yılında yeni bir sayım daha yapılmıştır (Akarlı, 1972, s. 43). Sayımlarda kayıt altına alınan nüfusta zaman içinde meydana gelecek değişiklikler de yoklamalarla belirlenmiş ve senede iki kez yoklama defterleri tertip edilmiştir (Aydın, 1990, s. 93-94). Sayımlar sonucunda oluşturulan nüfus defterlerinde, 1881 sayımına kadar sadece erkek nüfus kaydedilmiştir. Bu tarihten sonra kadın-erkek bütün Osmanlı nüfusu kayıt altına alınmıştır. 1881/1882'de başlayan bu nüfus sayımı askerî, malî, mülkî ve ictimâî pek çok alanda elverişli bir istatistik verisi sağlayabilmek için titizlikle yürütülmüş ve sayımı yapılanlara nüfus tezkereleri verilmiştir. Gerçek anlamda çağdaş bir nüfus sayımı olarak da algılayabileceğimiz bu sayım sonuçları, tamamlanamayan bazı yerlerin tahminleri yapılarak 1893 yılında yayınlanmıştır (Karpat, 2010, s. 96-109). Bununla birlikte, 2006 yılında yayınlanan bir makalede ifade edildiğine göre, kadınların da sayıma tabi tutulduğu ilk nüfus sayımı, 1870 yılında Divriği'de gerçekleştirilmiştir (Yüksel, 2006, s. 74). Osmanlı Devleti'nin yaptığı son nüfus sayımı ise 1905-1906 sayımıdır. Bu sayımın temel gerekçesi, bir önceki sayımda özellikle Irak ve Arap yarımadasındaki nüfusun eksik yazılması ve Balkanlardaki etnik ve dinî cemaatler arasındaki mezhepsel ve demografik rekabetti (Karpat, 2010, s. 110-111).

Bizim bu makalemizde yararlandığımız ana kaynaklardan biri olan temettüat sayımları ise temel olarak Osmanlı maliyesini ilgilendiren bir istatistik çalışmasıdır. Tanzimat'tan önce şer'î tekâlif dışında birçok kalede pek çok isim altında örfî vergiler tahsil ediliyordu. Tanzimat ile birlikte aşar, ağnam ve cizye gibi şer'î vergiler dışında birçok isim altında tarh edilen bu vergilerin "Vergi" adıyla tek kalede toplanacağı karara bağlandı. Ardından eyaletlere muhassıllar gönderildi (Süleyman Sûdî, 1306, s. 78-79). Muhassılların en temel görevi gittikleri yerlerde mukim vergi

mükelleflerini ve bunların sahip oldukları arazi ve hayvan miktarı ile beraber esnafın yıllık kazançlarını defterlere kaydederek herkesin malî gücüne göre bir yılda ödeyebilecekleri vergi dağılımını yapmaktı. Bu icraat sonrasında 1840 yılına ait temettüat kayıtları oluştu. Fakat bu ilk temettü sayımları sınırlı bir bölgede icra edilmiştir. Zaten muhassıllık sistemi de beklentileri karşılayamaması sebebiyle 1842’de lağvedildi (Güran, 2000, s. 76). 1845 yılında bölgesel sorunları tespit edebilmek için İstanbul’a eyaletlerden temsilciler çağrıldı. Gelen temsilcilerin verdikleri raporlarda ahalinin en büyük probleminin vergilerin ağır olması ve vergi dağılımında adaletsizliklerin olduğu şeklindeydi. Bunun üzerine yapılan müzakerelerden sonra Anadolu ve Rumeli’de Tanzimat’ın uygulandığı sahalarda geniş çaplı temettüat tahrirleri yapıldı (Güran, 2000, s. 76). Bu tahrirler sonucu oluşturulan defterler genelde mahalle ve köylere göre ayrı ayrı tertip edilmiştir. Defterlerin başlığına ilk olarak tahriri yapılan mahalle veya köyün bağlı olduğu eyalet ve kaza ismi yazılmış, sonra hanelere göre kayıtlar tutulmuştur (Kütükoğlu, 1995, s. 397). Bununla birlikte bütün kazanın aynı deftere yazıldığı defterler de bulunmaktadır (BOA. ML.VRD.TMT.d. 15979). İncelediğimiz temettüat defterlerinin tertibi ve içerikleriyle ilgili malumat, aşağıda ayrıca verilecektir.

2. Çirmen Kazası

Çirmen, Meriç nehri kıyısında bölgeye hâkim stratejik bir noktada olması sebebiyle Sultan I. Murad zamanında Edirne’nin fethi esnasında fethedilmiştir. Çirmen ve havalisi fethedildikten sonra bölgeye Anadolu’dan Türkmenler iskân edilmiştir (Yalçınkaya, 2017, s. 318). 1371 yılında yapılan savaşla da anılan Çirmen kasabasının Meriç kıyısında sağlam bir kalesi de bulunmaktaydı. Rumeli eyaletinin ilk sancaklarından olan Çirmen sancağı, XV. yüzyıldan itibaren Edirne’nin tabi olduğu bir sancak olan Çirmen sancağına “Çirmen kazasından başka Hasköy, Çırpan, Akçakazanlık, Yeni Zağra ve bugünkü Türkiye’nin Ergene bölgesiyle Eynepazarı ve Tekirdağ bağlı bulunmaktaydı.” Çirmen sancağı, XVII. yüzyılın ikinci çeyreğinde Özü eyaletine bağlanmıştır (Halaçoğlu, 1993, s. 341). Coğrafya olarak eski Trakya bölgesinde olan ve iki tuğlu paşanın oturduğu Çirmen livasında Çirmen, Akçakazanlık, Cisrimustafapaşa, Zağraicedid, Uzuncaâbâd, Hasköy, Eynecik, Rodoscuk kazaları yer almaktaydı (İnciciyan & Andreasyan, 1976, s. 133-134). Evliya Çelebi, Rumeli eyaletine bağlı olan 16 sancaktan birinin de Çirmen sancağı olduğunu, merkezinin de Çirmen kasabası olduğunu, Çirmen kazasının da 150 Akçelik olduğunu söyler (Evliya Çelebi, 2006, s. 514,548-549). 1830 yılında Çirmen’in hâlâ bir sancak statüsünde olduğu anlaşılıyor (BOA. HAT. 876/38809). 1844 yılında da bu durum değişmemiştir (BOA. A.}DVN. 4/99). Temettüat tahrirlerinin yapıldığı 1845 yılında da Çirmen, Edirne eyaletine bağlı bir sancaktır (BOA. A.}MKT. 28/98). Çirmen, daha sonra küçülmeye başlamış ki 1287 (1870) yılında Edirne vilâyeti içerisinde, Edirne sancağına bağlı bir kaza hâline gelmiştir (Salname, 1287, s. 136). 1302 (1885) yılında ise Edirne sancağına bağlı olan Cisrimustafapaşa kazası içerisinde bir nahiyedir (Salname, 1302, s. 106). Bu durum 1319 (1902) yılında da devam etmiştir (Salname, 1319, s. 734). Çirmen bugün Yunanistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte kazaya bağlı köylerin çoğunluğu bugün Bulgaristan hudutları

içindedir. III. Murad devrinde yapılan bir tahrir e göre Çirmen kazası genelinde yaklaşık 10.000 Türk, 2177 gayrimüslim (zimmî) yaşamaktadır. Yani kazanın %82,13'ü Türklerden oluşmaktadır. Aynı devirde Çirmen sancağı genelinde yer alan toplam 282 köyün sadece 50'sinde gayrimüslim yaşamaktadır. Bunların da 16'sında Türkler ve gayrimüslimler birlikte yaşamaktadır. Çirmen sancağında bulunan köy adlarının Anadolu'da da bulunması, buradaki Türklerin Anadolu menşeli olduklarının bir göstergesidir. XVI. yüzyıl sonundaki tahrir defterlerinde yer alan ve Anadolu'da da benzer isimlerin olduğu Türk köylerinden birinin adı da Kovancılı'dır (Halaçoğlu, 1986, s. 1795-1798). Adı geçen köy, XIX. yüzyıldaki nüfus kayıtlarında geçen ve bizim de inceleme konumuz olan Kovancılar köyü olmalıdır.

Çirmen kazasının 1831 nüfus sayımı Âmedî Hulefâsından Kudsî Efendi memuriyetinde yapılmış olup sayım sonucuna göre kazada, 1910 Müslüman erkek nüfusu ile 1262 gayrimüslim erkek nüfusu yaşamaktadır (Karal, 1997, s. 38). Bu nüfus sayımı tarihinde Çirmen kazası ve bağlı olduğu Çirmen sancağı, Edirne eyaleti sınırları içerisindeydi. Kaza genelinde Müslümanların yaşadığı 46 köy ve 1 Yörükân taifesi mevcuttur (BOA. NFS.d. 4185). 1833 yılı sonunda Çirmen kazasında tekrar nüfus tahriri yapıldığını görüyoruz. Bu sayım sonucuna göre kaza merkezinde Sarıca Paşa, Ali Beğ ve Umur Beğ adlarında Müslümanların yaşadığı 3 mahalle bulunmaktadır (BOA. NFS.d. 4187). 1844 yılı sayım sonuçlarına göre Çirmen kazasına tabi 50 köyde Müslümanlar ikamet etmektedir (BOA. NFS.d. 4193). Aynı tarihli reaya nüfus defterinde ise gayrimüslimlerin yaşadığı köy sayısı 31'dir. Bu köylerin bir kısmında Müslümanlar da mukimdir. Kaza merkezinde bulunan 3 mahalleden ikisinde (Sarıca Paşa ve Umur Beğ Mahalleleri) Müslümanlarla beraber gayrimüslimler de yaşamaktadır (BOA. NFS.d. 4195). Kıptiyan defterinde ise 1844 yılında Kıptilerin de yaşadığı köy sayısı 19'dur (BOA. NFS. d. 4194).

Bizim defterlerini incelemiş olduğumuz her iki köyün de isimleri Türkçe'dir. Kovancılar köyünün ismiyle ilgili yukarıda bilgi verilmiştir. Burada şöyle bir soru akla gelmektedir: Acaba gayrimüslim köyü olan Gölcük köyünde de daha önce Türkler mi yaşıyordu? Böyle bir sorunun aklımıza gelmesinin sebebi, köyün isminin Türkçe olmasındandır. Bu köy başlangıçta bir Türk köyü olarak kurulmuş, fakat sonradan köyün çeşitli sebeplerle boşalması neticesinde köye gayrimüslimler yerleşmiş olabilir. Çünkü Çirmen'e yakın bölgelerde, mesela Zağra-i Atik'de XIX. yüzyılda gayrimüslim nüfusun artmasına mukabil Türk nüfusun azaldığı görülmektedir. Bunun doğal afetler yanında, siyasî olaylar neticesinde meydana geldiği tahmin edilmektedir (Şahin, 1995, s. 395). Aynı durum bölgede yer alan Kazanlık'ta da meydana gelmiş ve dağlık bölgede yaşayan gayrimüslimler zamanla şehir ve köylere yerleşmeye başlamışlardır. Ayrıca XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın başında meydana gelen dağlı isyanları ile Osmanlı - Rusya savaşı sonunda imzalanan Edirne Antlaşması neticesinde Kazanlık bölgesinde gayrimüslimler, Türklere nispetle yoğun bir nüfus yapısına ulaşmışlardır (Kiel, 2002, s. 139). Ayrıca 1708 yılında Çirmen kazasına bağlı bazı köylerde veba salgını çıkmış ve pek çok köy ölüm ve firar gibi sebeplerle boşalmıştır (Kılıç, 2017, s. 1243). İşte gayrimüslimlerin yaşadığı Gölcük köyünün de çeşitli sebeplerle Türklerin boşaltması ve sonradan gayrimüslimlerin gelmesiyle bir

zimmî köyüne dönüşmüş olabileceğini düşünüyoruz. Bu kısa bilgilerden sonra makalemizin ana konusu olan Kovancılar ve Gölcük köylerinin demografik, toplumsal ve ekonomik yapısı ile ilgili değerlendirmelerimize geçebiliriz.

A. KÖYLERİN DEMOGRAFİK VE TOPLUMSAL YAPISI

Kovancılar ve Gölcük köylerinin demografik ve toplumsal yapısı ile ilgili değerlendirmelerimizi hane ve nüfus sayısı, resmî görevliler, meslekler, yaş dağılımı gibi parametreleri dikkate alarak yapacağız. Bu değerlendirmelerimizde adı geçen köylerin 1844-1845 yılları ile ilgili iktisadî veriler sunan temettüat defterleri yanında nüfus defterlerinden de istifade edeceğiz.

1. Hane ve Nüfus Sayısı

Kovancılar ve Gölcük köylerinin 1845 yılında tahrir edilmiş olan, fakat 1844 yılına ait iktisadî bilgileri de içeren temettüat defterlerinde bütün nüfus değil, sadece hane reisleri ve hanede çalışabilecek durumda olan erkek kardeş ve oğullar kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte temettü kayıtlarında köylerin hane sayıları da belirtilmiştir. Temettü kayıtlarına dayanarak adı geçen köylerin genel nüfusları hakkında ancak tahminde bulunabiliriz. Ancak 1844 yılında yapılmış nüfus sayım sonuçlarını ihtiva eden istatistiklerinden yararlanarak Kovancılar ve Gölcük köylerinde yaşayan bütün erkek nüfusun sayısını net olarak tespit etmek mümkündür.

5396 numaralı temettüat defterine göre Kovancılar köyünün toplam hane sayısı 26'dır (BOA. ML.VRD.TMT.d. 5396). Aynı şekilde temettü kayıtlarında belirtildiğine göre Gölcük köyünün toplam hane sayısı 14'tür (BOA. ML.VRD.TMT.d. 5451). Buna göre Kovancılar köyü neredeyse Gölcük köyünün iki katı büyüklüğündedir. Kovancılar ve Gölcük köylerine ait 1844 tarihli nüfus defterlerindeki veriler ile temettüat defterlerini karşılaştırdığımızda hane reisinden başka, ailenin geçimine katkıda bulunan ve hane reisine işlerinde yardım eden veya bir şekilde haneye kazanç getiren erkek nüfusun, 12 yaş ve üzerindeki oğul ve erkek kardeşler olduğu anlaşılmaktadır (BOA. NFS.d. 4193, 4195).

Adı geçen temettüat ve nüfus defterlerine göre hane reisi ve hanede çalışabilecek durumda olan 12 yaş ve üzerindeki erkeklerin toplamı Kovancılar köyünde 46, Gölcük köyünde de 32'dir. Bunlar köylerde aktif iş gücüne katılanlar, hane reisi ve onların oğul ve kardeşleridir. Görüleceği üzere Kovancılar köyü, diğer köyden yaklaşık iki kat fazla haneye sahip olsa da hanedeki iş gören erkek nüfus bakımından Gölcük köyü aradaki bu farkı azaltmıştır. Kovancılarda hane başına düşen çalışan erkek sayısı 1,76 iken Gölcük köyünde bu sayı 2,28'dir. Buna göre, ekonomik faaliyetlere iştirak eden ve 12 yaş ile üzerindikilerden oluşan erkek nüfusun hane başına düşen ortalaması Gölcük'te daha fazladır.

Temettüat defterlerine göre köylerin nüfus tahminini yapabiliriz. Hanede ortalama 5 kişinin yaşadığını farz edersek Kovancılar köyünün kadın ve erkek tahminî nüfusu 130 olur. Gölcük köyünün tahminî genel nüfusu da 70'tir. Fakat Çirmen kazasının 1844 yılında yapılmış nüfus defterleri, bize daha gerçekçi veriler sunmaktadır. Nüfus defterine göre Kovancılar köyünün toplam erkek nüfusu 58'dir.

Ancak burada hane sayısı 25'tir (BOA. NFS.d. 4193). Oysa temettü kayıtlarında Kovancılar 26 haneden oluşuyordu. Temettüat defterinin 26. hanesinde mukim Osman Bin Ömer için mealen, daha önce tahrir dışı kaldığı ve bu defa kaydedildiği şeklinde bir not vardır (BOA. ML.VRD.TMT.d. 5396). Bunu göz önünde tutarsak adı geçen temettü kaydında belirtilen hane sayısının daha doğru olduğu anlaşılır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kovancılar köyünün nüfus defterine göre toplam erkek nüfusu olan 58 sayısını dikkate alarak bir nüfus tahminî yapabiliriz. Buna göre bu sayı kadar da kadın nüfusu olduğunu düşünürsek Kovancıların toplam nüfusunun 116 olduğunu söyleyebiliriz. Ancak nüfus defterinde 1 hanenin eksik yazıldığını dikkate almamız gerekir. Bu eksik haneyi dikkate aldığımızda Kovancılar köyünün 1844 yılı itibari ile toplam nüfusunun 120 olabileceğini tahmin edebiliriz. Temettü defterinde belirtilen 26 hane üzerinden yaptığımız tahmin de 130 idi. Her iki tahmin de birbirine yakındır. Kovancılar köyünde 2 hane de Kıptî nüfusu yaşamaktadır. Çirmen kazasının Kıptî nüfusunu ihtiva eden nüfus defterine göre Kovancılar da toplam 2 haneden oluşan Müslüman Kıptî nüfusu, toplam 4 erkekten oluşmaktadır (BOA. NFS.d. 4194). Bu sayı kadar da Kıptî kadın nüfusu olduğunu düşünürsek Kovancılar da toplam 8 Kıptî nüfus olduğunu varsayabiliriz. Bunu da toplam nüfusa ilave ettiğimizde Kovancıların genel toplam nüfusunun 128 olabileceğini tahmin edebiliriz. Hane bazlı tahminimizi de dikkate aldığımızda sonuç olarak Kovancıların 1844 yılındaki tahminî nüfusunun 128-130 arasında olduğunu söylemek mümkündür.

Gölcük köyünün 1844-1845 yıllarına ait genel nüfusunu da hem temettüat defterine hem de nüfus defterine göre tahmin etmek mümkündür. Temettüat defterine göre reaya köyü olan Gölcük'ün 1845 yılındaki hane sayısı 14'tür (BOA. ML.VRD.TMT.d. 5451). 1844 yılına ait nüfus defterinde de köyün hane sayısı 14'tür. Adı geçen nüfus defterinde köydeki küçük ve büyük bütün erkek nüfusun sayısı da 44'tür (BOA. NFS.d. 4195). Bu kadar da kadın nüfusunu varsayarsak Gölcük köyünün 1844 yılındaki toplam nüfusunun 88 olabileceğini söyleyebiliriz.

Kovancılar köyü ile Gölcük köylerinde hane başına düşen ortalama erkek nüfusu üzerinden de bazı kıyaslamalar yapmak mümkündür. Buna göre 58 erkek nüfustan oluşan Kovancılar köyünde hane başına düşen ortalama erkek nüfusu 2,32'dir. Buraya adı geçen köyde ikamet eden 2 hane ve 4 erkek Kıptî nüfusunu (BOA. NFS.d. 4194) da ilave edersek Kovancıların 1844 yılındaki nüfus verilerine göre toplam erkek nüfusu 62, toplam hane sayısı da 27 olur. Bunu dikkate aldığımız takdirde Kovancılar da hane başına düşen ortalama erkek nüfus 2,29 olur. 44 erkek nüfustan oluşan Gölcük köyünde hane başına düşen ortalama erkek nüfus 3,14'tür. Hane başına düşen çalışan iş gücü sayısında olduğu gibi hane başına düşen erkek nüfus sayısında da Gölcük köyü, Kovancılardan daha yüksektir. Burada şu da unutulmamalıdır ki yukarıda da belirttiğimiz gibi 1845 tarihli temettüat defterine göre Kovancılar da mukim 26. hane reisi daha önceki sayımda, yani 1844 sayımında tahrir dışı kalmıştır. Bundan dolayı vermiş olduğumuz bu istatistiklerde hata payı bulunabilir.

1833 yılı sonunda Çirmen kazasında yapılan bir sayım sonucuna göre Kovancılar köyündeki toplam erkek nüfusu 80 (BOA. NFS.d. 4187), Gölcük köyündeki toplam gayrimüslim erkek sayısı da 36'dır (BOA. NFS.d. 4188). Kovancılar köyünde 2 hanede

yaşayan 5 Kıptî erkek nüfusu da bulunmaktadır (BOA. NFS.d. 4189).

Şu durumda 1833 yılından 1844'e kadar geçen ortalama 10 yıllık sürede Kovancılar köyünün nüfusunda bir azalma olduğu görülüyor. Eğer sayımda bir hata olmamışsa veya 1844 sayımında mektûm nüfus yoksa bunu ancak bir salgın hastalık veya göçle açıklayabiliriz. Bundan önceki sayımda, yani 1831 sayımında ise Kovancılar köyündeki erkek nüfusun sayısı 53'tür (BOA. NFS.d. 4185). Bu sonuç ise 1844 yılındaki sonuçlara daha yakındır. Ancak 1833 yılının sonunda sayımın tekrar yapılması ve bu sefer nüfusun 80'e çıkması 1831 sayımında mektûm nüfus olduğunun bir işareti de olabilir. Bizim düşüncemize göre, 1844 yılına gelindiğinde Kovancılar köyündeki nüfusun azalması mektûm nüfusla değil, göçle ilgilidir.

2. Yaş Dağılımı

4193, 4194 ve 4195 numaralı nüfus defterlerine göre, Kovancılar ve Gölcük köylerinde mukim erkek nüfusun yaş dağılımlarını inceleyebiliriz. Aşağıdaki tabloda 1844 yılı itibari ile köylerdeki toplam erkek nüfusun yaş dağılımları gösterilmiştir. Aşağıdaki istatistiklere Kovancılar köyünde yaşayan 4 Kıptî erkek nüfus da dâhildir.

Tablo 1. Köylerdeki Erkek Nüfusun Yaş Dağılımı (1844)

Yaş Aralığı	KOVANCILAR		GÖLCÜK	
	Sayısı	Oranı	Sayısı	Oranı
0-11	10	%16,12	12	%27,27
12-40	32	%51,61	23	%52,27
41-60	16	%25,80	5	%11,36
61 ve Üzeri	4	%6,45	4	%9,09
TOPLAM	62		44	

Tablodaki istatistiklere göre, 41 yaş ve üzerindeki nüfus Kovancılar'da %32,25, Gölcük'te %20,45'dir. Buna göre Gölcük köyündeki erkek nüfusun %80'e yakını, Kovancılar'daki erkek nüfusun yaklaşık %68'i 0-40 yaş aralığındadır. Sonuç olarak diyebiliriz ki Gölcük köyündeki erkek nüfus, Kovancılar köyündeki erkek nüfustan daha genç bir yapıya sahiptir.

Yukarıdaki verileri, Çirmen bölgesine nispeten yakın olan başka bir kazada mukim ahalinin yaş dağılımları ile de karşılaştırabiliriz. Mesela Cisir-i Ergene (Uzunköprü) kazasına bağlı köylerde yaşayan Müslüman erkeklerin %80, gayrimüslimlerin de %88'i 0-45 yaş aralığındadır. Kovancılar ve Gölcük'teki nüfusun yaş sınıflandırması 0-40 yaş olduğunu göz önünde bulundurursak Cisir-i Ergene'deki köylerde mukim erkek nüfusun yaş aralığının Kovancılar ve Gölcük'teki verilere yakın olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte her iki bölgede de genç nüfusun gayrimüslimler arasında daha yoğun olduğunu söylemek mümkündür. Aynı şey, 41 yaş ve üzeri (veya 45 yaş ve üzeri) nüfus için de geçerlidir. Cisir-i Ergene köylerindeki

Müslüman erkeklerin %20'si, gayrimüslim erkek nüfusun da %12'si 45 yaş ve üzerindedir. Gölcük ve Kovancılarda olduğu gibi Cısr-i Ergene'ye bağlı köylerdeki gayrimüslim erkek nüfusun da Müslüman nüfusa göre daha genç bir yapıda olduğu görülüyor (Şimşek, 2019, s. 76-79). Gayrimüslim erkek nüfusun Müslümanlara göre daha genç bir yapıda olmasının sebebi, Müslümanların askere alınmaları ve uzun süren savaşlar sebebiyle genç nüfusta meydana gelen azalmalar olmalıdır.

3. Meslekler ve Resmî Görevliler

Kovancılar köyünün temettüat defterinde bütün hane reislerinin erbab-ı ziraat olduğu belirtilmiştir. Kovancılar imamı ile hatibinin de aynı zamanda ziraat erbabı olduğu ifade edilmiştir (BOA. ML.VRD.TMT.d. 5396). Kovancılar köyünün nüfus defterinde ise bütün hane reislerinin rençber esnafından oldukları belirtilmiştir (BOA. NFS.d. 4193). Temettüat kayıtlarını dikkate alırsak buradaki rençber ifadesinin tarım işçisinden ziyade çiftçi anlamına geldiği açıktır. Kovancılardaki 2 Kıptî hanesinden birinin reisinin demirci olduğu belirtilmiştir (BOA. NFS.d. 4194). Her iki köyün temettü kayıtlarında hanede yaşayan yetişkin erkeklerin çalıştıkları iş kolları da kayıt altına alınmıştır. Bu bilgiler ışığında, Kovancılar köyündeki Müslüman ve Kıptîlerin mesleklerinin çiftçilik, orakçılık, tütün ticareti, demircilik, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığı ile kümes hayvancılığı olduğu görülür. Kovancılar köyündeki resmî görevliler ise imam, hatip ve muhtardır. Nüfus defterine göre 2. hanenin reisi olan Mehmed Efendi Bin Yahya'nın hem muhtar-ı evvel hem de hatip olduğu belirtilmiştir (BOA. NFS.d. 4193). Oysa temettüat defterinde aynı kişinin sadece hatip olduğu yazılmıştır (BOA. ML.VRD.TMT.d. 5396). Hem nüfus defterinde hem de temettüat defterinde 1. hanenin reisi olan Mehmed Efendi Bin Ali, Kovancılar karyesi imamıdır. Her iki defter çeşidinde de muhtar-ı sâni den bahsedilmez. Oysa temettüat defterinin sonunda muhtar-ı sâni mührü vardır. Buna göre Kovancılarda muhtar-ı sâni bulunsa da defterlerde belirtilmemiştir.

Gayrimüslim köyü olan Gölcük'te ise, nüfus ve temettüat defterlerine göre bütün hane reislerinin mesleği kömürcülüktür (BOA. NFS.d. 4195 ve ML.VRD.TMT.d. 5451). Bununla birlikte temettüat kayıtlarına göre tarım ve hayvancılıkla da uğraştıkları için Gölcük köyü sakinlerinin mesleklerini kömürcülük, çiftçilik ve hayvancılık olarak tanımlayabiliriz. Gölcük'te 1. hane reisi Tidodeviş veled-i Miçoze'mi'nin muhbir-i evvel olduğu belirtilmiştir. Muhbir-i sâni den bahsedilmemiştir. Oysa temettüat defterinin sonunda muhbir-i sâni mührü de bulunmaktadır. Bahsettiğimiz nüfus ve temettüat defterlerinde, kocabaşından bahsedilmez. Oysa bu defterlerde 12. hanenin reisi olan Danyel veled-i Hristo, 1833 tarihli nüfus defterinde Kocabaşı olarak kaydedilmiştir (BOA. NFS.d. 4188).

B. KÖYLERİN EKONOMİK YAPISI

Müslüman köyü olan Kovancılar ile gayrimüslim köyü olan Gölcük ahalisinin sahip oldukları tarla ve bağ ile hayvan çeşitleri ve miktarları karşılaştırmalı olarak bu bölümde işlenecek, tartışılacak ve bir sonuca ulaşılabilecektir. Ayrıca her iki köydeki vergi mükelleflerinin durumları, ödedikleri vergilerin miktar ve çeşitleri de karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Tarım gelirleri ile hayvancılık gelirleri de

bilimsel kriterlere uygun olarak tetkik ve tespit edilip karşılaştırmalı olarak irdelenecektir. Bu bölümden itibaren kullandığımız temel kaynaklar temettüat defterleri olduğu için yeni bir kaynağa başvurmamakça ayrıca atıf yapılmayacaktır. Yararlanacağımız 2 adet temettüat defterinin künyeleri BOA. ML.VRD.TMT.d. 5396 ve BOA. ML.VRD.TMT.d. 5451'dir.

1. Temel Geçim Kaynakları

Defterde Kovancılar köyündeki bütün hane reislerinin meslekleri "erbâb-ı zirâ'at" olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığı da önemli geçim kaynaklarındandır. Kovancılar köyünde tarım ve hayvancılıktan başka tavukçuluk ve yumurtacılık da gelir getiren iş kolları arasında yer almaktadır. Ayrıca duhan ticareti de hanenin gelir kaynaklarındandır. Bunun yanında orakçılık olarak nitelenen ve bir nevi rençberlik ve yahut tarım işçiliği olarak algılayabileceğimiz iş kolu da pek çok hanenin geçim araçlarındandır.

Gölcük köyünde ise bütün hane reisleri için "kömürcü" tabiri kullanılmıştır. Her hane reisi ve hanedeki yetişkin pek çok oğul için kömürcülük gelir getiren bir meslektir. Bunun yanında tarım ve hayvancılık da Gölcük köyünün geçim vasıtaları arasında yer almaktadır. Ancak adı geçen köyde küçükbaş hayvan bulunmamaktadır. Buna göre büyükbaş hayvancılık ancak ailenin kendi ihtiyaçlarını sağlayacak niteliktedir. Her iki köyde de değirmenin olmadığı görülmektedir. Yani temettüat defterlerinde değirmenden veya değirmencilikten bahsedilmez. Muhtemeldir ki ahalinin un ihtiyacı, yakın köylerdeki değirmenlerden karşılanmış olsun.

2. Arazi Çeşidi ve Miktarı

Kovancılar ve Gölcük köylerindeki arazileri genel olarak hububat ve tütün tarımının yapıldığı mevrû ve gayr-i mevrû tarla ile bağ yeri olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür. Mevrû tarla, ekilmiş tarla anlamına gelir (Şemseddin Sami, 1992, s. 1331). Tarım işletmesi olarak kabul edebileceğimiz çiftçi hanelerinin topraktan daha fazla ürün alabilmek için toprağı dinlendirmeleri gerekiyordu. Bu amaçla da genelde topraklar ikiye ayrılıyor ve bir bölümü ekilirken diğer bölümü nadasa bırakılarak dinlendirmeye terk ediliyordu. Bununla birlikte dönüşümlü olarak her yıl farklı ürünlerin ekilmesi anlamına gelen rotasyon sistemi de geniş ve verimli arazilere sahip bölgelerde zaman içerisinde uygulanmaya başlamıştı (Güran, 1998, s. 88-89). İnceleme konumuz olan Kovancılar ve Gölcük köylerinde tarlalar mevrû ve gayr-i mevrû olmak üzere iki sınıfa ayrıldığına göre dönüşümlü bir nadas sisteminin uygulandığı görülmektedir. Yani gayr-i mevrû tarla o yıl ekilmemiş olan, nadasa bırakılmış tarladır. Bununla birlikte köylerdeki hanelerin sahip oldukları mevrû ve gayr-i mevrû tarla ile birlikte bağ yerleri de onların toplam arazilerini oluşturmaktadır. Her iki köydeki arazilerin mülkiyetine baktığımız zaman kira ile tutulan, yani müstecir olunan her hangi bir tarlaya rastlanmadığını görürüz. Aşağıdaki tabloda her iki köydeki toplam tarla ve bağ yerlerinin istatistikleri verilmiştir. Buna göre köyleri karşılaştırmak mümkündür.

Tablo 2. Köylerin Sahip Olduğu Toplam Tarım Arazileri

KÖYLER	Mezrû Tarla Dönüm	Gayr-i Mezrû Tarla (Dönüm)	Toplam Tarla (Dönüm)	Bağ Yeri	Toplam Arazi
Kovancılar (Müslim)	287	322	609	15 dönüm 3 evlek	624 dönüm 3 evlek
Gölcük (Gayrimüslim)	348	268	616	15 dönüm	631 dönüm
Toplam	635	590	1225	30 dönüm 3 evlek	1255 dönüm 3 evlek

Kovancılar köyünde ortalama mevrû ve gayr-i mevrû tarla miktarı hane başına 23,42 dönümdür. Gölcük köyünde ise hane başına düşen ortalama tarla miktarı 44 dönümdür. Osmanlı tarım istatistiklerine göre 10 dönüm ile 50 dönüm arasındaki tarım işletmeleri orta ölçekli tarım işletmeleri (îmâlât-ı mütevassıta) (Güran, 1998, s. 81) olarak kabul edildiğine göre her iki köy hanelerini genel olarak orta çaplı tarım işletmeleri olarak kabul etmemiz mümkündür. Bununla birlikte 14 hanelik Gölcük köyünde hane başına düşen tarla miktarının 26 haneli Kovancılar köyünden daha fazla olmasının, köylerin ekonomik durumlarını da etkileyeceği açıktır.

3. Tarım Gelirleri

Kovancılar köyündeki ahali, tarlalarında buğday, çavdar, arpa, mısır ve tütün yetiştirmektedirler. Gölcük köyünde ise buğday, çavdar ve arpanın yanında darı (erzen) de yetiştirilmektedir. Gölcük köyünde tütün tarımının yapılmadığı görülüyor. Her iki köyde bağ da bulunmaktadır. Bir nevi bahçecilik olarak nitelendirebileceğimiz bağlardan da üzüm elde edilmektedir. Aşar vergilerinden hareketle her iki köyde bulunan tarlalardan hangi ürünün yetiştirildiğini biliyoruz. Fakat hangi mahsulün kaç dönüm ekildiğini bilemiyoruz. Temettü defterlerinde sadece mevrû tarlanın yıllık kazancı kuruş olarak verilmiştir. Aşar vergisinin 1/10 oranında verildiğini göz önünde bulundurarak her mahsulün yıllık hasılatını öğrenebiliriz. Bununla birlikte hangi hâsılatın kaç dönüm tarladan elde edildiğini kestirebilmemiz imkânsızdır. Çünkü köylerde birden fazla ürün yetiştirilmektedir. Buna göre 1 dönüm tarladan elde edilen mahsul miktarını bilemeyiz. Aşağıdaki tabloda köylerde yetiştirilen tarım ürünleri ve yıllık rekolte verilmektedir. Böylece iki köyün karşılaştırılması mümkün olacaktır.

Tablo 3. Tarım Ürünleri, Yıllık Tahminî Rekolte ve 1844 Yılı Tarım Geliri

Tarım Ürünü	KOVANCILAR KÖYÜ				GÖLCÜK KÖYÜ			
	Kile	Şinik	Kıyye	Kuruş	Kile	Şinik	Kıyye	Kuruş
Buğday (Hinta)	595			5950	880			8800
Çavdar	390	20		2370	400			2400
Arpa (Şair)	800			4000	275	30		1405
Mısır	10			70				

Darı (Erzen)					80		80
Tütün (Duhan)		2310	4620				
Toplm Tarla Geliri			17010				12685
Üzüm		4500	900			4250	850
Toplm Tarım Geliri			17910				13535

Temettü kayıtlarında hububatın birim fiyatları da kayıt altına alınmıştır. Duhan ve üzümün birim fiyatlarını da vergilerden tespit etmek mümkündür. Buna göre 1844 ve 1845 yılları itibari ile Çirmen kazasına bağlı Kovancılar ve Gölcük köylerinde 1 kile buğday (Hinta) 10 kuruş iken 1 kile çavdar 6, 1 kile arpa (şair) 5, 1 kile mısır 7 kuruştur. Ayrıca 1 şinik darı (erzen)nin değeri 1 kuruş iken çavdarın 1 şiniği 1,5 kuruştur. Üzümün birim fiyatı ise 5 kıyyesi 1 kuruş şeklindedir. Sadece Kovancılar köyünde yetiştirilen tütünün kıyye fiyatı ise 2 kuruştur.

Her iki köyün temettü defterlerinde mevrû tarlaların 1844 yılına ait olarak verilen gelirlerinde aşar vergisi düşülmüştür. Mevrû tarlaların aşar vergisi düşülerek verilen yıllık gelirlerini de aşağıdaki tabloda inceleyebiliriz. Ayrıca toplam mevrû tarla ve bağ yerlerini de toplam gelirlerle kıyaslamak mümkündür.

Tablo 4. 1844 Yılı Tarım Gelirleri (Aşar Vergisi Düşülmüştür)

KÖYLER	Mevrû Tarla	Mevrû Tarla Geliri	Bağ Yeri	Bağ Geliri	Toplam Tarım Geliri
Kovancılar	287 dönüm	15306 kuruş	15 dönüm 3 evlek	810 kuruş	16116 kuruş
Gölcük	348 dönüm	11421,5 kuruş 10 para	15 dönüm	765 kuruş	12186,5 kuruş 10 para
TOPLAM	635 dönüm	26727,5 kuruş 10 para	30 dönüm 3 evlek	1575 kuruş	28302,5 kuruş 10 para

Her ne kadar aşar vergisi düşülse de bu gelirler sonuçta gayr-i sâfi hâsıladır. Çünkü tohum gibi ekim zamanı yapılan masraflar ve harman zamanında hasat için verilen emek veya iş gücünün parasal değerleri bu gelirlerden çıkarılmamıştır. Yani bu gelirler, aslında yıllık net kâr değildir. Tarladan aşar vergisinin düşülmesinden sonra kalan ürünün parasal karşılığıdır.

Yukarıdaki tabloya istinaden Kovancılar köyünde aşar vergisi çıkarıldıktan sonra hane başına düşen toplam tarımsal gelir yaklaşık 620 kuruştur. Gölcük köyünde bu rakam yuvarlak hesapla 870 kuruştur. Kovancılar köyünde daha az mevrû tarla

olmasına rağmen daha fazla gelir elde edilmiştir. Gölcük köyünde ise daha fazla tarla olmasına rağmen daha az gelir elde edilmiştir. Fakat Gölcük köyünde hane sayısı sadece 14 olduğu için hane başına düşen tarımsal gelir daha yüksek çıkmaktadır. Bunu göz önünde bulundurduğumuzda Gölcük köyünün Kovancılara göre ekonomik olarak daha iyi durumda olduğunu söyleyebiliriz.

Edirne eyaleti içinde yer alan ve büyük ölçüde aynı hinterlandta bulunan Babaeski kazası genelinde – yapılan hesaplama eğer doğru ise - hane başına düşen ortalama mevrû tarla miktarı 12,61 dönüm iken yine hane başına düşen ortalama mevrû tarla geliri ise 1398,06 kuruştur (İpek, 2014, s. 26-27). Ancak aşar vergisi bu gelirden çıkarılmamıştır. Buradan 10'da 1'lik aşar vergisini çıkardığımızda yaklaşık olarak hane başına düşen mevrû tarla geliri yıllık 1258 kuruş olur ki bu rakam Kovancılar ve Gölcük köylerine göre daha yüksektir. Çünkü 1844 yılı itibari ile Kovancılar'da hane başına düşen ortalama mevrû tarla miktarı 11,03 Dönüm, hane başına düşen mevrû tarla geliri de ortalama 589 kuruş iken Gölcük'te hane başına düşen mevrû tarla 24,85 Dönüm, yıllık gelir de 816 kuruştur. Her hâlükârda güneyde yer alan Babaeski'deki mevrû tarla geliri daha fazladır. Buna göre Gölcük köyündeki hane başına düşen mevrû tarla miktarı, Babaeski kazasının ortalamasından fazladır. Kovancılar'daki hane başına düşen mevrû tarla miktarı ise Babaeski kazası ile aşağı yukarı aynıdır. Fakat her iki köy de hane başına düşen ortalama gelirden Babaeski'den daha düşük seviyededir. Bunda, tarlanın verimliliği, sulama imkânı, iklim özellikleri gibi birçok sebebin olabileceğini hesaba katmamız gerekir.

4. Hayvancılık ve Hayvan Türleri

Kovancılar köyünde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Küçükbaş hayvanlar sağmal koyun, kısır koyun, sağmal keçi, kısır keçi, kuzu ve oğlaktır. Gölcük köyünde ise küçükbaş hayvan bulunmamaktadır. Burada sadece büyükbaş hayvan beslenmektedir. Kovancılar köyünde beslenen büyükbaş hayvanlar; karasığır öküzü, sağmal karasığır ineği, kısır karasığır ineği, karasığır düvesi, karasığır tosunu, erkek dana, dişi dana, sağmal camız, kısır camız, dişi malak ve camız erkek kote, taylı kısırak, kısır kısırak, bargir (beygir), dişi tay ve erkek taydır. Gölcük köyündeki büyükbaş hayvan çeşitliliği ise daha azdır. Gölcük'te bulunan büyükbaş hayvanlar; karasığır öküzü, camız öküzü, sağmal karasığır ineği, kısır karasığır ineği, karasığır düvesi, karasığır tosunu, erkek dana, dişi dana ve merkeptir.

Kovancılar köyünde büyükbaş hayvanlar içerisinde yer alan yük ve binek hayvanları taylı kısırak, kısır kısırak, beygir, dişi tay ve erkek taydır. Gölcük'te ise yük ve binek hayvanı olarak sadece 2 adet merkep bulunmaktadır. Diğer büyükbaş hayvanların etinden, sütünden ve satışından gelir elde edilmektedir. Öküzün ise etinden yararlanılsa da daha çok gücünden istifade edilmekte olup çift sürmede (tarla sürme) zamanın şartları icabı traktör vazifesi görmektedir. Gölcük'te Kovancılar köyünden farklı olarak karasığır öküzü yanında camız öküzü de beslenmektedir. İsmi arıcılığı çağrıştırmasına rağmen Kovancılar köyünde arıcılık faaliyeti yapılmamaktadır. Buna mukabil Gölcük köyünde bir hane arıcılıkla da uğraşmaktadır. Bu hanenin 10 kovanı olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda her iki köyde bulunan hayvan çeşitliliği ve sayıları ile hane başına düşen ortalama hayvan

miktarları karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo 5. Köylerdeki Hayvan Türleri ve Sayıları

Hayvan Türleri	KOVANCILAR KÖYÜ			GÖLCÜK KÖYÜ		
	Sayı	Oran %	Hane Başına Ortalama Sayı	Sayı	Oran %	Hane Başına Ortalama Sayı
Karasığır Öküzü	44	8,19	1,6	46	23,71	3,28
Camız Öküzü				22	11,34	1,57
Sağmal Karasığır İneği	26	4,84	1	30	15,46	2,14
Kısır Karasığır İneği	11	2,04	0,42	18	9,27	1,28
Karasığır Düvesi	11	2,04	0,42	31	15,97	2,21
Karasığır Tosunu	19	3,53	0,73	24	12,37	1,71
Dişi Dana				13	6,70	0,92
Erkek Dana	3	0,55	0,11	8	4,12	0,57
Sağmal Camız	1	0,18	0,03			
Kısır Camız	1	0,18	0,03			
Dişi Malak	1	0,18	0,03			
Camız Erkek Kota	1	0,18	0,03			
Taylı Kısırak	2	0,37	0,07			
Kısır Kısırak	9	1,67	0,34			
Bargir (Beygir)	2	0,37				
Dişi Tay	3	0,55				
Erkek Tay	1	0,18	0,03			
Merkep			0,07	2	1,03	0,14
Sağmal Ağnam	107	19,92	4,11			
Kısır Ağnam	89	16,57	3,42			
Kuzu	67	12,47	2,57			
Sağmal Keçi	66	12,29	2,53			
Kısır Keçi	35	6,51	1,34			
Oğlak	38	7,07	1,46			
TOPLAM	537		20,65	194		13,85
Kovan				10		

Yukarıdaki verilere göre, Kovancılardaki hayvanların %25,13'ünü büyükbaş, %74,86'sını da küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. Kovancılarda hane başına ortalama 5,19 büyükbaş, 15,46 da küçükbaş hayvan düşmektedir. Gölcük'te ise beslenen 194 hayvanın bütünü büyükbaş hayvanlardır. Gölcük'te hane başına ortalama 13,85 büyükbaş hayvan düşmektedir. Bu istatistiklere göre Gölcük'te hane

başına düşen büyükbaş hayvan sayısı Kovancılardan daha yüksektir. Ancak Gölcük köyünde küçükbaş hayvan olmadığı için Kovancılar köyünde hane başına düşen ortalama hayvan sayısı daha yüksek çıkmaktadır.

5. Hayvancılık Gelirleri

Köylerde bulunan büyükbaş hayvanlar içinde sağmal inek ve sağmal camızların yıllık gelirleri belirtilmiştir. Küçükbaş hayvanlar içinde sağmal koyun, sağmal keçi, kısır koyun ve kısır keçinin de yıllık gelirleri belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda köylerde beslenen hayvanlardan elde edilen yıllık gelirin türü ve miktarı yer almaktadır.

Tablo 6. Hayvan Türleri ve Yıllık Gelirleri (1844)

HAYVAN TÜRÜ	KOVANCILAR		GÖLCÜK	
	Sayı	Gelir	Sayı	Gelir
Sağmal Karasığır İneği	26	650 kuruş	30	750 kuruş
Sağmal Camız	1	75 kuruş		
TOPLAM Büyükbaş	27	725 kuruş	30	750 kuruş
Sağmal Koyun	107	735 kuruş		
Sağmal Keçi	66	335 kuruş		
Kısır Koyun (Ağnam)	89	225 kuruş		
Kısır Keçi	35	25,5 kuruş		
TOPLAM Küçükbaş	297	1320,5 kuruş		
GENEL TOPLAM	324	2045,5 kuruş		
Kovan			10	50 kuruş

Her iki köyde de sağmal inekler istisnasız 25 kuruş yıllık gelir getirmiştir. Sağmal camızın yıllık geliri ise 75 kuruştur. 1 adet sağmal koyunun yıllık geliri ise, 9 ve 26. haneler hariç 7 kuruştur. 1 sağmal keçi ise 23, 25, 26. haneler hariç, 5 kuruş yıllık gelire sahiptir. Kısır koyun ve keçilerin yıllık gelirleri düzensizdir. İki köydeki hayvancılık gelirlerini büyükbaş hayvanlar üzerinden karşılaştırmamız gerekir. Çünkü Gölcük köyünde küçükbaş hayvan beslenmemektedir. İnek sayısından dolayı Gölcük köyünde sağmal inek geliri doğal olarak diğer köyden daha yüksektir. Kovancılar köyünde hane başına düşen ortalama sağmal inek geliri 25 kuruştur. Sağmal camızı da buna ilave edersek Kovancılar köyünde hane başına düşen ortalama büyükbaş hayvan geliri yıllık 27,88 kuruş olur. Gölcük köyünde ise hane başına düşen ortalama sağmal inek geliri yıllık 53,57 kuruştur. Kovancılar köyünde hane başına düşen ortalama küçükbaş hayvan geliri ise yıllık 50,78 kuruştur. Buna göre Kovancılar köyünde hane başına düşen toplam hayvancılık geliri yıllık 78,67 kuruştur. Böylece tarım gelirlerindeki durumun aksine Kovancılar köyü, hane başına düşen ortalama hayvancılık gelirine göre, Gölcük'ten daha yüksek gelir seviyesine sahiptir.

6. Diğer Gelirler ve Toplam Yıllık Kazançlar

Kovancılar köyünde temel geçim kaynakları olan tarım ve hayvancılıktan başka, çobanlık, orakçılık, duhan (tütün) ticareti, tavukçuluk ve yumurtacılıktan da gelirler elde edilmektedir. Adı geçen köyde sadece 18. hane reisinin bu tarz bir geliri olmasa

da oğlunun böyle bir yıllık geliri bulunmaktadır. Buna göre Kovancılarda bütün hanelerin bu çeşit alışverişten gelirleri mevcuttur. Kovancılar köyünün imamının da imametten geliri vardır. Hane reislerinden başka aynı hanede ikamet eden kardeş, damat ve oğulların çoğunun bu tarz gelirleri olduğu görülmektedir. Bu bilgilerden hareketle Kovancılarda kümes hayvancılığı yapıldığını da söylemek mümkündür. Orakçılığı, rençberlik veya tarım işçiliği olarak algılamak da mümkündür. Bunlar, orakçılık mesleğini eğer başka köylerde yapmıyorlarsa Kovancılar köyünde toprağını işçi tutmak suretiyle işletenlerin de olduğunu söyleyebiliriz.

Gölcük köyünde ise bütün hane reisleri için “kömürcü” nitelemesi yapılmıştır. Aslı geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık dışında kömürcülük her hane için bir ek gelirden ziyade adeta temel geçim kapısıdır. Çünkü kömürcülüğten elde edilen gelirin miktarı daha fazladır. Kömürcülüğten gelir etmeyen hane reisi yoktur. Hatta hane reisiyle beraber ikamet eden oğulların pek çoğunun da kömürcülüğten yıllık gelirleri kayıt altına alınmıştır.

Kovancılar köyünde hane reisinden başka kardeş, damat ve oğullar; Gölcük köyünde de hane reisinden başka sadece oğullar hanenin geçimini ortaklaşa karşılamaktadır. Çünkü temettüat defterlerinde aynı hanede yaşayan kardeş, damat ve oğulların tarım ve hayvancılık işlerinde hane reisleriyle beraber çalışsalar da çobanlık, orakçılık, tavukçuluk, yumurtacılık ve kömürcülüğten de yıllık gelirleri olduğu belirtilmiştir. Hanenin geçimine katkı sunan, gelir getiren bu oğul ve kardeşlerin 12 yaş ve üzerinde olduklarını nüfus defterlerinden öğreniyoruz. Buna göre bu konuda 12 yaş, iş gücü bakımından temel yaş sınırı olarak görülmüştür. Gölcük köyünün cizye mükellefleri de 12 yaş ve üzerindeki kişilerden oluşmaktadır (BOA. NFS.d. 4193, 4195). Aşağıdaki tabloda, her iki köyde de 1844 (1260) yılına ait toplam tarım, hayvancılık ve ek gelir getiren faaliyetlerden elde edilen kazançların istatistikleri verilmiştir. Burada hane reisi yanında kardeş ve oğulların da gelirleri ayrıca gösterilmiştir.

Tablo 7. Hanelerin Yıllık Toplam Kazanç Türleri ve Miktarları

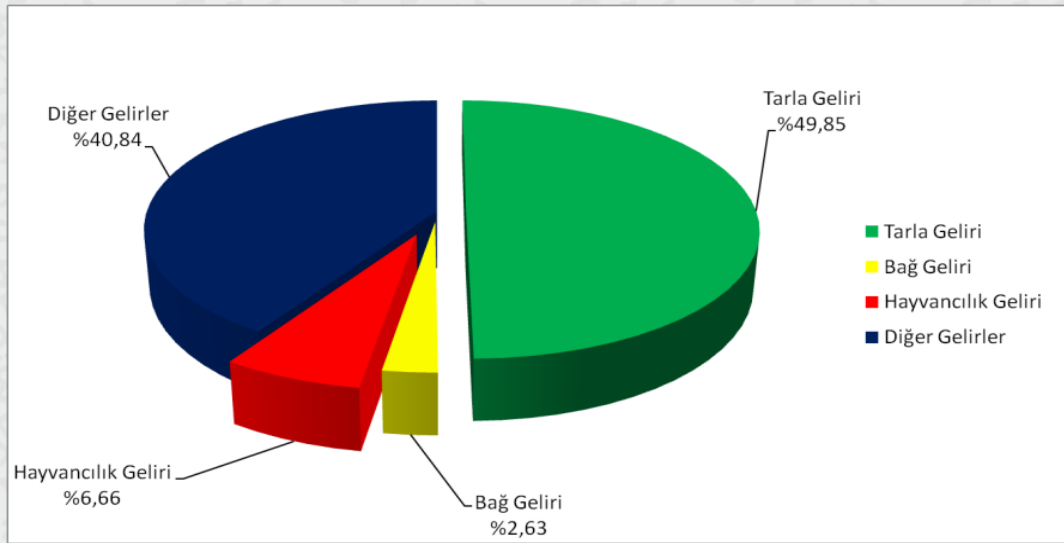
1844 YILINDA GELİR GETİREN FAALİYETLER	KOVANCILAR KÖYÜ		GÖLCÜK KÖYÜ	
	Hane Reislerinin Geliri	Hanedeki Kardeş, Damat ve Oğulların Geliri	Hane Reislerinin Geliri	Hanedeki Oğulların Geliri
Mezrû Tarla	14208 kuruş	1098 kuruş	11016,5 kuruş 10 para	405 kuruş
Bağ	738 kuruş	72 kuruş	765 kuruş	
Hayvancılık	1788 kuruş	257,5 kuruş	700 kuruş	50 kuruş
Arıcılık			50 kuruş	
İmametve Sâir	300 kuruş			
Çobanlık		450 kuruş		
Orakçılık,Tütün Ticareti,Tavukçulu k ve Yumurtacılık	7840 kuruş	3950 kuruş		

Kömürcülük			17100 kuruş	9950 kuruş
TOPLAM	24874 kuruş	5827,5 kuruş	29631,5 kuruş	10405 kuruş
Genel Toplam	30701,5 kuruş		40036,5 kuruş	

Yukarıdaki verilere göre, tarla ve hayvancılıktan Gölcük'e göre daha yüksek bir gelir elde eden Kovancılar köyü toplam yıllık gelirden Gölcük köyünden düşük kalmıştır. Bunun en büyük sebebi Gölcük köyünde kömürcülüğün yüksek miktarda gelir elde edilmesidir. Oysa Kovancılar köyünde kömürcülüğün yerine ek gelir kapısı olan orakçılık ve kümes hayvancılığından kömürcülüğe göre daha düşük bir kazanç elde edilmiştir. Buna göre kömürcülük Gölcük köyü için yüksek gelir getiren önemli bir geçim kaynağıdır. Hatta Gölcük'te kömürcülüğün elde edilen kazanç, tarım ve hayvancılık gelirlerinden daha yüksektir. Oysa Kovancılar köyünde en yüksek gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Hane başına düşen ortalama yıllık kazanç Kovancılar köyünde 1180,82 kuruş iken Gölcük'te 2859,75 kuruştur. Açıkça görülüyor ki Gölcük'te hane başına düşen ortalama yıllık gelir, Kovancılar köyündeki hane başına düşen ortalama yıllık gelirin iki katından fazladır. Buna göre Gölcük köyünün ekonomik durumu, Kovancılar köyünden daha iyidir. Köyleri, yıllık toplam gelir bakımından, bölgeye yakın olan yerleşim yerleri ile de karşılaştırabiliriz. Yine aynı tarihlerde, Trakya'da yer alan Pınarhisar kazası genelinin hane başına düşen ortalama geliri, 1154 kuruştur (Doğan, 2014, s. 218-219). Buna göre, Gölcük köyünün Pınarhisar kazası genelinden daha yüksek bir yıllık kazançta sahip olduğu görülüyor.

Kovancılar köyünde tarla gelirlerinin toplam yıllık gelir içindeki oranı %49,85, bağ gelirlerinin oranı %2,63, hayvancılık gelirlerinin oranı %6,66, diğer gelirlerin oranı %40,84'tür. Gölcük köyünde ise mevrû tarla gelirlerinin yıllık hasıla içindeki oranı %28,52 iken bağ gelirlerinin oranı %1,91, hayvancılık gelirlerinin oranı %1,87, kömürcülük gelirlerinin oranı ise %67,56'dır. Aşağıdaki pasta şeklinde bu oranları daha net görmek mümkündür.

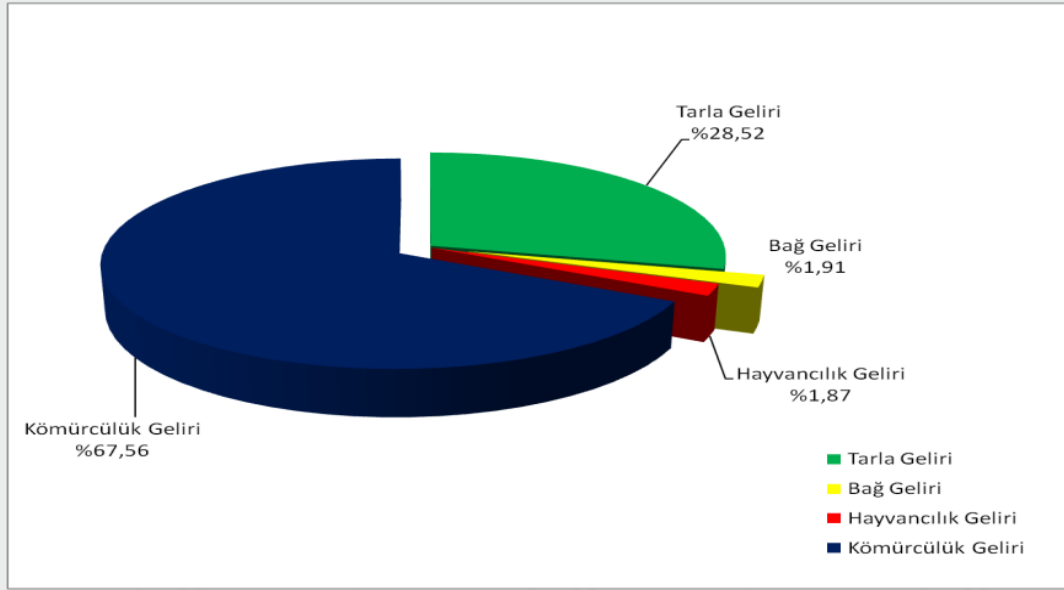
Şekil 1. Kovancılar Köyünün Yıllık Gelir Dağılımı (1844)

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi Müslüman köyü olan Kovancılarda yıllık toplam gelirin yarısı tarımdan karşılanmaktadır. Yani diğer iş kolları içinde en fazla gelir getiren alan, tarladır. Tarımdan sonra en önemli gelir kaynağı Diğer Gelirler olarak nitelendirdiğimiz orakçılık, tütün ticareti ve kümes hayvancılığıdır. Hayvancılık ancak üçüncü sırada gelir kaynağını teşkil etmektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki Kovancılar köyünün temel geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Diğer iş kolları ek gelir kapısı olarak nitelendirilebilir.

Şekil 2. Gölcük Köyünün Yıllık Gelir Dağılımı (1844)

Gayrimüslim köyü olan Gölcük'te ise kömürcülük halkın en önemli gelir kapısıdır. Yıllık gelirin büyük bir kısmı kömürcülükten sağlanmaktadır. Tarım gelirleri ancak bundan sonra gelmektedir. Hayvancılık ise yıllık gelirin çok az bir miktarını karşılamaktadır. Bu sebepten dolayı da Gölcük köyüne ait temettüat defterinde bütün haneler için kömürcü tanımlaması yapılmıştır. Yukarıdaki göstergelerden de hareketle diyebiliriz ki Gölcük köyünün temel geçim kaynağı kömürcülüktür. Kömürcülük bir ek iş değil, temel geçim kaynağıdır. Tarım ve hayvancılık ise ek iş olarak görülebilecek bir vaziyettedir.

Kovancılar ve Gölcük köylerini, civardaki başka yerleşim yerleri ile de kıyaslamamız da mümkündür. Aynı tarihlerde, adı geçen köylerin biraz daha kuzeyinde yer alan Tatarpazarı (Pazarcık) kazasına bağlı Balkan, Çine, Ova ve Yaka nahiyelerinin toplam gelirleri içinde tarla gelirlerinin oranı %44, hayvancılık gelirlerinin oranı %8,56, bağ, bahçe, çayır ve yaylak gelirlerinin oranı %19,92 iken diğer gelirlerin oranı da %27,41'dir (Akdağ, 2011, s. 15). Yine Edirne eyaleti sınırları içinde kalan Babaeski kazasındaki toplam gelirlerin %77'sini bağ ve bahçe dahil tarım gelirleri oluştururken %5'ni hayvancılık, %18'ini de diğer gelir kalemleri oluşturmaktadır (İpek, 2014, s. 22-23). Oysa Gölcük köyünde diğer gelirler olarak da nitelendirebileceğimiz kömürcülük geliri %67,56'dır. Kovancılarda ise toplam gelirin %50'ye yakını tarla gelirleri oluşturmaktadır. Adı geçen nahiyelerde de Kovancılar da olduğu gibi toplam gelir içinde en fazla paya sahip olan gelir kalemini tarla

gelirleri oluşturmaktadır. Aslında bu veriler bize, bölgede tarla gelirlerinin her şeye rağmen ilk sırada yer aldığını gösterir. Gölcük köyünün durumu ise bir istisnadır. Çünkü köyde yer alan kömür madeni, ahaliye büyük oranda katkı sağlamıştır ki bu durum, bütün Trakya'ya ya da Doğu Rumeli'ye teşmil edilemez.

C. KÖYLERİN ÖDEDİKLERİ YILLIK VERGİLER

Kovancılar köyünde ahalinin ödediği 3 vergi türü vardır. Bunlardan ilki vergi-yi mahsûsa olarak belirtilen ve her hane reisinden alınan bir vergidir. "An-cemaatin tevzi olunan" ve sadece vergi olarak da bilinen vergi-yi mahsûsa, hane reisinin mal varlığına ve ödeme gücüne göre tespit edilmiş olup 1840 yılında ilk defa yapılan temettü sayımlarıyla beraber tevzi edilmiştir. 1845 yılındaki temettü sayımlarıyla beraber de mahalle ve köy meclislerince herkesin ödeme gücüne göre tarh edilmiştir. Bu tarihten sonra da hasat zamanından sene sonuna kadar aşama aşama alınmıştır. Nakit olarak alınan bir vergidir (Sayın, 1999, s. 358-359). İkinci vergi türü de aşar vergisidir. Aşar, öşrün çoğuludur. Öşür ise onda bir anlamına gelir. Şer'î vergilerden olan aşar Osmanlı klasik döneminde aslında bir nevi harac-ı mukasemedir. Daha sonraları tarlada ve bağda yetiştirilen ürünler üzerinden alınan bir vergi hâline gelmiştir. 1840-1842 yılları istisna olmak üzere aşar vergisi iltizam sistemi ile toplanmıştır (Şener, 1990, s. 119-123). Üçüncü vergi çeşidi de âdet-i ağnâmdır. Tanzimat öncesinde resm-i ganem olarak da bilinen bu vergi küçükbaş hayvanlardan (koyun ve keçi) alınan şer'î bir vergi çeşididir. Tanzimat öncesinde aynî ve nakdî olarak bölgelere göre farklı miktarlarda alınan ağnam resminin, 1840 tarihli nizamname ile sadece nakdî alınacağı vurgulanmıştır. Koyunlar kuzularıyla bir sayıldığından kuzular ve oğlaklar bu vergiden müstesnadır (Emecen, 1988, s. 478). İncelediğimiz temettüat defterlerinde bu vergi, sağmal koyun, kısır koyun, sağmal keçi ve kısır keçiden yıllık olarak alınan bir vergidir.

Gölcük köyü ahalisinden de 3 çeşit vergi tahsil edilmektedir. Bunlar da vergi-yi mahsûsa, aşar ve cizyedir. Cizye vergisi de belli bir yaşa gelmiş olan ve kişi başı tarh edilen bir vergi olup gayrimüslimlerden (zimmî) alınmıştır. Cizye de şer'î vergilerdendir. Tanzimat öncesinde cizyedar ve kolcu adıyla bilinen devlet görevlilerince doğrudan toplanmıştır. 1840-1842 yılları arasında merkezde patrikhane, taşrada da piskopos ve kocabaşılar aracılığıyla toplanmış ise de gelirler düşünce 1842'den itibaren devlet görevlileri, cemaat önderlerinin yardımıyla mükelleflerden tahsil etmişlerdir. Cizye a'lâ, evsat ve ednâ olmak üzere mükelleflerin gelirine göre üç sınıfta tahsil edilmiştir (Şener, 1990, s. 112-115). Gölcük köyü de gayrimüslim köyü olduğundan cizye ödemektedir.

1. Vergi-yi Mahsûsa

Kovancılar köyünde 1844 yılı itibari ile her hane reisinden vergi-yi mahsûsa alınmıştır. Hatta temettü defterinde 6. hanede ve 2. sırada kayıtlı olan ve baba isimlerinin aynı olmasından hareketle hane reisiyle kardeş olduklarını tahmin ettiğimiz Ali Bin Bekir de ayrıca vergi-yi mahsûsa ödemiştir. Bununla birlikte aynı hanede babaları veya kardeşleri ile birlikte ikamet eden ve mal varlığı olan oğullar ve kardeşler bile 1844 yılında vergi-yi mahsûsa ödememiştir. Kovancılar köyünün 1844

yılında ödediği toplam vergi-yi mahsûsaları 3103 kuruş, 30 paradır. Buna göre Kovancılar köyünde hane başına düşen ortalama vergi-yi mahsûsa miktarı 119,34 kuruştur.

Gölcük köyünde de 1844 yılında her hane vergi-yi mahsûsa ödemiştir. 1. hanenin 3. sırasında bulunan ve hane reisinin ikinci oğlu Hristo'nun, babasından ayrı olarak da vergi-yi mahsûsa ödediği görülmektedir. Ayrıca 10. hanenin reisi olan Estabeko veledi Ostoban'ın yaşlı olduğu ve bir işte çalışabilecek gücü olmadığı belirtilerek herhangi bir geliri olmadığı ifade edilmiştir. Bundan dolayı bu kişi vergi-yi mahsûsa ödememiştir. Hatta cizyeden de muaftır. Fakat aynı hanede yaşayan oğulluğu Apostol veledi Vasil, vergi-yi mahsûsa ödemiştir. Gayrimüslim köyü olan Gölcük'ün 1844 yılında ödediği toplam vergi-yi mahsûsaları 4201 kuruştur. Buna göre Gölcük'te ortalama hane başına düşen vergi-yi mahsûsa miktarı 300,07 kuruştur. Sonuç olarak diyebiliriz ki ekonomik durum olarak, yani yıllık kazanç miktarı bakımından Kovancılar köyünden daha zengin olan Gölcük köyü sakinleri bu durumun bir yansıması olarak daha yüksek miktarda vergi-yi mahsûsa ödemişlerdir.

2. Aşar Vergisi

Kovancılar köyünün 1844 yılı itibariyle, üzüm öşrü dâhil, ödediği toplam aşar vergisi 1791 kuruştur. Ancak temettüat defterinin sonunda toplam aşar vergisi olarak 1540,5 kuruş gösterilmiştir ki bunun hesap veya yazım hatasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Hanelerin ödedikleri aşar vergisi ve çeşitlerini biz tek tek hesapladığımız için Kovancıların 1844 yılı toplam aşar vergisi olarak yukarıda verdiğimiz 1791 kuruşu esas alacağız.

Gölcük köyünün 1844 yılı toplam aşar vergisi, kovan ve üzüm öşrü dâhil, 1358,5 kuruş, 10 paradır. Buna göre Gölcük köyü Kovancılardan daha az miktarda aşar vergisi ödemektedir. Tabii bunda Kovancıların temel geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olması etkilidir. Çünkü Gölcük köyünün asıl gelir kaynağı kömürcülüktür. Tarım gelirleri ise kömürcülüğten elde edilen gelirlerden daha düşüktür.

Aşağıdaki tabloda her iki köyün de 1844 yılında ödedikleri öşür vergilerinin çeşitleri ile aynî ve nakdî miktarları verilmiştir.

Tablo 8. Toplam Aşar Vergisinin Aynî ve Nakdî Miktarları

Vergiye Muhatap Ürün	Kovancılar Köyü				Gölcük Köyü			
	Kile	Kıyye	Şinik	Kuruş	Kile	Kıyye	Şinik	Kuruş
Buğday (Hinta)	59,5			595	88			880
Çavdar	39		2	237	40			240
Arpa (Şair)	80			400	27,5		3	140,5
Darı (Erzen)							8	8
Mısır	1			7				
Toplam Hububat	179,5		2	1239	155,5		11	1268,5

Tütün (Duhan)		231		462				
Üzüm		450		90		425		85
Kovan								5
Genel Toplam	179,5	681	2	1791	155,5	425	11	1358,5

Kovancılar köyünde hane başına düşen ortalama aşar vergisi miktarı 68,88 kuruştur. Gölcük'te ise bu rakam, 97,03 kuruştur. Kovancılar köyü toplamda daha yüksek miktarda aşar vergisi ödese de hane başına düşen ortalamada Gölcük köyü daha fazla aşar vergisi ödemiştir.

3. Âdet-i Ağnam Vergisi

Gölcük köyünde küçükbaş hayvancılık yapılmadığı için ağnam vergisi sadece Kovancılardan tahsil edilmiştir. Kovancılar köyünde beslenen sağmal ve kısır koyun ve keçilerden yıllık ağnam vergisi alınmıştır. Kovancılar köyünün temettüat defterinin sonunda köyün 1844 yılında ödediği toplam ağnam vergisi olarak 52 kuruş gösterilmiştir. Burada bir yuvarlama yapılmıştır. Tek tek hesapladığımız zaman net sonuca ulaşmak mümkündür. Neticede Kovancılarda 1844 yılı itibari ile ödenen toplam ağnam vergisi 51 kuruş, 39 paradır. Buna göre hane başına düşen ortalama ağnam vergisi 2 kuruştur. Aşar vergisinin yanında ağnam vergisi düşük bir miktarı teşkil etmektedir.

4. Cizye Vergisi

Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi zimmîler için gelir durumlarına göre a'lâ, evsat ve ednâ olmak üzere üç sınıf cizye belirlenmiştir. Dolayısıyla cizye sınıflarına bakarak gayrimüslimlerin ekonomik durumları hakkında kabataslak bir fikir sahibi olmamız mümkündür. Cizye vergisi hanelere değil kişilere kesildiği için hane reisinden başka hanede mukim ve belli bir yaşa gelmiş olan, iş görebilecek durumdaki bütün erkekler cizyeye muhatap olmuştur. Yukarıda söylediğimiz gibi gayrimüslim köyü olan Gölcük'te 12 yaş ve üzerindekiilere cizye tarh edilmiştir.

Köyde her üç sınıftan cizye kâğıdı olanlar bulunmaktadır. Bununla birlikte temettüat defterinde 12. hane reisi Danyel veled-i Hristo ile 4. hanenin 2 sırasındaki Yani'nin cizye evrakından bahsedilmemiştir. Bu iki kişinin ellerinde bulunan cizye kâğıtlarının sınıfının deftere kaydedilmemesinin sebebinin unutmaya olduğunu düşünüyoruz. Bunlardan başka 10. hanenin reisi olmakla birlikte yaşlı ve çalışmaya takati olmayan Estabeko veled-i Ostoban'ın "Bilâ-evrak-amelmânde" olduğu belirtilmiştir. Yani bu kişi yaşlı ve çalışamaz durumda olduğu için cizyeden düşmüştür. Bunların dışında Gölcük köyünde iki kişinin cizye evrakı a'lâ sınıfındadır. Bunlardan biri 1. hanenin reisi ve Muhibir-i Evvel olan Tidodeviş veled-i Miçozemî diğeri de 9. hane, 1. sırada mukim Tonda veled-i Neşo'dur. Bunların yıllık kazançlarına baktığımız zaman ikisinin de senelik gelirinin 34 bin kuruştan fazla oldukları görülür. Zaten a'lâ türünde cizye mükellefi olan bu iki kişi aynı zamanda köyün en fazla gelire sahip olanlarıdır. Dolayısıyla bunlar maddî durumları, ekonomik vaziyetleri en iyi seviyede bulunan kişilerdir. Köyde en düşük cizye seviyesi olan ednâ türünde vergi

mükellefi olan 2 kişi bulunmaktadır. Bunların ikisi de hane reisi olmayıp, hane reislerinin oğullarıdır. Bunlardan biri 8. hane reisinin diğer oğlu Andriya ile 11. hane reisinin diğer oğlu Danyel'dir. Danyel'in kömürcülüğten yıllık geliri tahminen 500 kuruş iken Andriya'nın ayrıca geliri yoktur. Bunların dışında diğer bütün cizye mükellefleri evsat türü cizye mükellefidir. Aşağıdaki tabloda Gölcük köyündeki cizye mükelleflerinin sayısı ve cizye sınıfları yer almaktadır.

Tablo 9. Gölcük Köyündeki Mükelleflerin Cizye Durumları

Cizye Sınıfı	Sayısı
A'lâ	2
Evsat	25
Ednâ	2
Toplam	29
Amelmânde	1
Belirtilmemiş	2
Genel Toplam	32

Gölcük'te, temettü kayıtlarına göre toplam 29 kişinin cizye evrakı vardır. Amelmânde olan, yani cizyeden düşen bir kişiyi saymazsak diğer iki kişinin de aslında cizye kâğıdı olduğu, fakat unutulmuş kayda geçirilmemiş olabileceğini ifade etmiştik. Çünkü yakarıda bahsetmiş olduğumuz 1844 tarihli nüfus defterinde, temettü defterinde cizye sınıfı belirtilmeyen 2 kişinin cizye türleri kaydedilmiştir. Buna göre 12. hane reisi Danyel veled-i Hristo'nun cizye evrakı a'lâ, 4. hanenin 2. sırasında kayıtlı olan Yani'nin cizye sınıfı da evsattır (BOA. NFS.d. 4195). Nüfus defterindeki bu bilginin, tahmin ettiğimiz gibi temettüat defterlerine kaydı unutulmuştur. Bu bilgileri temettü kayıtlarındaki bilgilere ilave edersek Gölcük'te cizye yükümlüsü olarak 31 kişinin mukim olduğu ortaya çıkar. A'lâ sınıfından cizye verenlerin sayısı 3, evsat türü cizye verenlerin sayısı da 26 olur.

5. Gelir-Vergi Dengesi

Kovancılar ve Gölcük köylerinin ekonomik analizlerinde son olarak yıllık toplam kazanç ile yıllık toplam vergi matrahını inceleyebiliriz. Köylerin yıllık kazançları içinde vergilerin oransal durumu ile ilgili bazı saptamalar yapmak da mümkündür. Aşağıdaki tabloda köylerin 1844 yılında ödedikleri toplam vergi türleri ve bunların oranları gösterilmiştir.

Tablo 10. Vergi Çeşidi, Miktarı ve Oranı (1844)

VERGİ ÇEŞİDİ	KOVANCILAR		GÖLCÜK	
	Miktarı	Oranı	Miktarı	Oranı
Vergi-yi Mahsûsa	3103 kuruş 30 para	%62,74	4201 kuruş	%75,56
Hububat Öşrü	1239 kuruş	%25,04	1268,5 kuruş	%22,81
Tütün (Duhan) Öşrü	462 kuruş	%9,33		

Üzüm Öşrü	90 kuruş	%1,81	85 kuruş	%1,52
Âdet-i Ağnâm	51 kuruş 39 para	%1,05		
Kovan Öşrü			5 kuruş	%0,08
Toplam	4946 kuruş 29 para		5559,5 kuruş	

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi Gölcük köyünde 1844 yılında ödenen toplam vergiler içinde vergi-yi mahsûsanın oranı, Kovancılardan daha yüksektir. Ayrıca Gölcük'te vergilerin büyük bir kısmını vergi-yi mahsûsa oluşturmaktadır. Hububat öşrü ise iki köyde de oransal olarak hemen hemen aynıdır. Gelir-vergi dengesini daha iyi değerlendirebilmek için her iki köyün de toplam geliri içindeki vergilerin oranına bakmamız gerekir. Aşağıdaki tabloda köylerin 1844 yılındaki toplam gelirleri ve bu gelirler içinde toplam vergilerin oranı gösterilmiştir.

Tablo 11. Toplam Gelirler İçinde Vergilerin Oranı

GELİRLER VE VERGİLER	KOVANCILAR	GÖLCÜK
Toplam Gelirler	30701,5 kuruş	40036,5 kuruş 10 para
Toplam Vergiler	4946 kuruş 29 para	5559,5 kuruş
Gelirler İçinde Vergilerin Oranı	%16,11	%13,88

Tablodan da açıkça görüleceği gibi köylerin yıllık kazançları içerisinde toplam vergilerin oranı birbirine yakın olsa da Kovancılar köyünde biraz daha yüksektir. Gölcük köyündeki cizye vergisinin miktarını bilmiyoruz. Her hâlde onu da bu tabloya dahil etsek vergi oranları en azından eşitlenecektir. Buna göre aynı vergi kalemleri bakımından bir karşılaştırma yapıldığında bir Müslüman köyü olan Kovancıların gayrimüslim köyü olan Gölcük'ten daha yüksek oranda vergi verdiği görülür. En azından gelirler içindeki vergi matrahı diğerinden biraz daha yüksektir. Fakat cizye vergisi ile bu oranın dengeleneceği kanaatindeyiz.

SONUÇ

Nüfus ve temettüat kayıtlarına göre, Müslüman Kovancılar köyü ile gayrimüslim Gölcük köyünün nüfus ve toplumsal yapısını karşılaştırdığımızda ortaya çıkan temel sonuçlardan biri, Gölcük köyündeki nüfusun yaklaşık %80'ini çocuk ve gençlerin oluşturmasıdır. Hane ve nüfus sayısı bakımından bir eşitlik söz konusu olmasa da oransal olarak Gölcük köyünün daha dinamik bir demografiye sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Ekonomik verilere göre yaptığımız kıyaslama neticesinde elde ettiğimiz sonuçlara göre, Gölcük köyünün yıllık geliri Kovancılardan daha yüksektir. Hane başına düşen

ortalama yıllık kazanç, Kovancılar köyünde 1180,82 kuruş iken Gölcük'te 2859,75 kuruştur. Dolayısıyla hane başına düşen gayrisafi hâsıla da Gölcük'te daha yüksek miktardadır. Aynı tarihlerde, Trakya'da yer alan Pınarhisar kazası genelinin hane başına düşen ortalama gelirinin, 1154 kuruş olduğunu göz önüne alırsak Gölcük köyünün hane başına düşen yıllık kazancının ne kadar yüksek olduğunu daha net görürüz.

Bununla birlikte arazi miktarı bakımından neredeyse birbirinin aynı olan köylerden Kovancıların tarımsal gelirinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, tarla verimliliği veya sulama imkânı ile açıklanabilir. Nitekim yakın bölgede yer alan Babaeski kazası genelinde, hanenin mevrû tarladan elde ettiği gelir her iki köyden de yüksektir.

Kovancılarda Gölcük'ten farklı olarak tütün de yetiştirilmektedir. Hayvansal gelirlerde, Kovancıların diğer köyden daha fazla gelir elde ettiği görülmüştür. Sağmal inek sayısı Kovancılarda daha az olmasına rağmen Gölcük'te Kovancıların aksine küçükbaş hayvan beslenmemektedir. Bu durum hayvansal gelirlerin Kovancılarda daha yüksek olmasının sebebidir.

Kovancılarda 1844 yılı gelirlerinin yaklaşık %52'sini tarımsal faaliyetler oluşturmaktadır. Geriye kalan kısmını ise büyük ve küçükbaş hayvancılık ile kümes hayvancılığı, orakçılık ve tütün ticareti karşılamaktadır. Bölgede yer alan Tatarpazarı (Pazarcık) kazasına bağlı 4 nahiye ile Babaeski kazasında da, aynı zaman dilimi içerisinde, yıllık toplam gelir içinde en fazla paya sahip olanı, tarımsal gelirlerdir. Oysa Gölcük'te toplam yıllık gelirin yarıdan fazlası, yani %68'e yakını kömürcülüğe dayanmaktadır. Bu durum, kömür madeninden dolayı bölge için istisnai bir durum mahiyetinde görülmelidir. Buna göre Kovancıların temel geçim kaynağına tarım ve hayvancılık, Gölcük köyünün temel geçim kaynağına da kömürcülük demek, daha doğru olacaktır.

1844 yılında her iki köyden tahsil edilen vergilere baktığımız zaman, her haneden vergi alındığını görürüz. Kovancılarda imam ve hatip vergiden muaf tutulmamıştır. Toplam yıllık gelirden ve hane başına düşen miktarda daha yüksek bir meblağa sahip olan Gölcük köyü, bunun bir yansıması olarak daha yüksek miktarda vergi-yi mahsûsa ödemiştir. Hububat öşrü, her iki köyde de birbirine yakındır. 1844 yılı toplam vergi miktarına göre köyleri karşılaştırdığımızda daha az hane ve nüfusa sahip olan Gölcük köyünün daha fazla vergi ödediği görülür. Buna göre 1844 yılında iki köyün ödediği toplam vergi miktarının %47,08'ini Kovancılar köyü öderken %52,91'ini Gölcük köyü ödemiştir. Üstelik Gölcük köyünden tahsil edilen cizye vergisi, bu istatistiklerin dışındadır. Bununla birlikte, Cizye vergisi hariç olmak üzere, yıllık toplam gelirin içinde vergilerin oranı Kovancılarda daha yüksektir. Miktarını bilmediğimiz cizye vergisini de hesaba kattığımızda toplam gelirler içinde vergilerin oranının her iki köyde de aynı olabileceğini tahmin ediyoruz. Son cümle olarak Müslüman ve gayrimüslim ayrımı yapılmaksızın Tanzimat'ın gelire göre vergi alma prensibinin Çirmen kazasına tabi Kovancılar ve Gölcük köylerinde uygulandığını söyleyebiliriz.

EXTENDED ABSTRACT

In this paper, the demographics, social structure, and economic circumstances of the Muslim village of Kovancılar and the non-Muslim (zimmi) village of Gölcük, both of which are situated in the major region of Çirmen in Ottoman Rumelia, were comparatively examined. The main sources used in the article are the population and dividend books of the mentioned villages. Accordingly, agriculture and animal husbandry provide the majority of the village's 26 homes with a living. In the non-Muslim Gölcük village with 14 households and higher income, as for that, the most important livelihood is coal farming. In accordance with the new tax system introduced by the Tanzimat, apart from the religious taxes, a tax called vergi-yi mahsusa was collected from both villages.

According to population and dividend books records, comparing the population and social structure of the Muslim Kovancılar village and the non-Muslim Gölcük village, one of the main results that emerged is that approximately 80% of the population in Gölcük village is composed of children and youth. There is no equality in terms of the number of households and population, but it is possible to say that Gölcük village has a more dynamic demographic in proportion.

According to the results of the comparison made according to the economic data, the annual income of Gölcük village is higher than Kovancılar. It was determined that the average annual income per household is 1180.82 kuruş in Kovancılar village and 2859.75 kuruş in Gölcük. Therefore, the gross product per household is higher in Gölcük. Considering that the average income per household in Pınarhisar Township in Thrace was 1154 kuruş on the same dates, it can be seen more clearly how high the annual income per household of Gölcük village is.

On the other hand, it is evident that Kovancılar's agricultural revenue is larger in the villages where the amount of land is about equal. This situation can be explained by the field productivity or the possibility of irrigation. Thus, in the Babaeski district, which is located in the nearby region, the income of the household from the cultivated areas is higher than in both villages.

Unlike Gölcük, in Kovancılar, tobacco is also grown. It was observed that Kovancılar earns more income than the other village in terms of animal income. Although the number of dairy cows is less in Kovancılar, unlike Kovancılar, small cattle are not kept in Gölcük. The reason for this situation may be that animal income is higher in Kovancılar.

While agricultural activities constitute approximately 52% of the income of 1844 in Kovancılar, the remaining part is covered by cattle breeding, poultry breeding, reapers, and the tobacco trade. In the same time frame, agricultural revenue accounts for the biggest share of the region's annual total income in the 4 sub-districts of the Tatarpazarı (Pazarcık) district and the Babaeski district. However, in Gölcük, more than half of the total annual income, i.e. 68% comes from coal mining. Due to the coal mine, this scenario should be viewed as unique for the area. Therefore, it would be more accurate to refer to Kovancılar's primary sources of income as agriculture and

animal husbandry and Gölcük village's primary sources of income as coal farming.

Considering the taxes collected from both villages in 1844, it can be seen that tax is taken from each household. Imams and preachers are not exempt from tax in Kovancılar. Gölcük village, which has a higher amount in total annual income and per household, paid a higher amount of vergi-yi mahsusa as a reflection of this. Grain tithe is close to each other in both villages. Comparing the villages according to the total tax amount in 1844, it is seen that Gölcük village, which has fewer households and population, pays more taxes. Accordingly, it is seen that Kovancılar village paid 47.08% of the total tax paid by the two villages in 1844, and Gölcük village 52.91%. Moreover, the jizya (poll tax) collected from Gölcük village is not included in these statistics. However, excluding jizya, the rate of taxes in total annual income is higher in Kovancılar. When the jizya of an unknown amount is taken into account, it is estimated that the rate of taxes within the total income may be the same in both villages. As the last sentence, it can be said that the principle of taxation according to the income of the Tanzimat was applied in the villages of Kovancılar and Gölcük, which are subject to the district of Çirimen, without making any distinction between Muslims and non-Muslims.

Makale Bilgileri

<i>Etik Kurul Kararı:</i>	Etik Kurul Kararından muaftır.
<i>Katılımcı Rızası:</i>	Katılımcı yok.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.
<i>Telif Hakları:</i>	Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Article Information

<i>Ethics Committee Approval:</i>	It is exempt from the Ethics Committee Approval.
<i>Informed Consent:</i>	No participants
<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.
<i>Conflict of Interest:</i>	No conflict of interest.
<i>Copyrights:</i>	The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

KAYNAKÇA**T.C. Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA) Maliye Nezareti Defterleri (ML. VRD. TMT. d.)**

BOA. ML. VRD. TMT.d. / 5396.

BOA. ML. VRD. TMT.d. / 5451.

BOA. ML. VRD. TMT.d. / 15979.

Nüfus Defterleri (NFS.d.)

BOA. NFS. d. 4185

BOA. NFS. d. 4187.

BOA. NFS. d. 4193.

BOA. NFS. d. 4195.

BOA. NFS. d. 4194.

BOA. NFS. d. 4188.

BOA. NFS. d. 4189.

Hatt-ı Hümayun (BOA. HAT.)

BOA. HAT. 876 / 38809.

Sadaret Divan Kalemî Evrakı (BOA. A.) DVN.)

BOA. A.) DVN. 4 / 99.

Sadaret Mektubî Kalemî Evrakı (BOA. A.) MKT.)

BOA. A.) MKT. 28 / 98.

Salnameler

Salname-i Vilâyet-i Edirne (1287), Defâ 1, Edirne.

Salname-i Vilâyet-i Edirne (1302), Def'a 11, Edirne.

Edirne Vilâyet-i Celilesi Salnamesi (1319), Edirne.

Diğer Kaynaklar

Adıyeke, N. (2000). Temettuat sayımları ve bu sayımları düzenleyen nizamname örnekleri. *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11(11), 769-823. doi: 10.1501/OTAM_0000000461.

Ahmed Lûtfî Efendi. (1292). *Tarih-i Ahmed Lûtfî* (C. 3). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Akarlı, E. D. (1972). *Ottoman population in Europe in the 19th century, its territorial, racial, and religious composition* (University of Wisconsin Unpublished Master's Thesis). Erişim adresi: <https://minds.wisconsin.edu/handle/1793/35269>.

Akdağ, K. (2011). *19. yüzyılın ortalarında temettuat defterlerine göre Tatarpazarı Kazası'nın sosyo-ekonomik durumu*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Aydın, M. (1990). Sultan II. Mahmud döneminde yapılan nüfus tahrirleri. *Sultan II. Mahmud ve reformları semineri, bildiriler*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, 81-106.

Barkan, Ö. L. (1840). Türkiye' de imparatorluk devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsus istatistik defterleri I. *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, II (1), 20-59.

Doğan, F. (2014). Temettuat defterlerine göre Tanzimat döneminde bir Trakya kasabası: Pınarhisar. *Karadeniz Araştırmaları*, (41), 208-225. Erişim adresi: http://www.karamdergisi.com/Makaleler/1008013608_12-%20Faruk%20Do%c4%9fan.pdf.

- Emecen, F. (1988). Ağnam resmi. *TDV İslâm ansiklopedisi* (C. 1, s. 478-479). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Evliya Çelebi (2006). *Seyahatname* (C. 3, 2. Kitap). S. A. Kahraman & Y. Dağlı (Haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökçe, T. (2005). Osmanlı nüfus ve iskân tarihi kaynaklarından mufassal-icmâl avarız defterleri ve 1701-1709 tarihli Gümölcine kazâsı örnekleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX (1), 71-134. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5050/68830>.
- Güran, T. (1998). *19. yüzyıl Osmanlı tarımı*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Güran, T. (2000). 19. yüzyıl temettüat tahrirleri. H. İnalçık & Ş. Pamuk (Ed.), *Osmanlı Devleti'nde bilgi ve istatistik* (s. 73-94). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1993). Çirmen. *TDV İslâm ansiklopedisi* (C. 8, s. 341-342). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1986). X. Türk tarih kongresi (C. 4, s. 1795-1801). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnciciyan L. & Andreasyan, H. D. (1976). Osmanlı Rumeli'sinin Tarih ve Coğrafyası. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 0 (4-5), 101-152. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iugaad/issue/1171/13794>.
- İpek, E. (2014). *Temattuât defterlerine göre Babaeski*. Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karal, E. Z. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk nüfus sayımı 1831*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Osmanlı nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıç, O. (2017). 16-18. yüzyıllarda Balkan şehirlerinde yaşanan veba salgınları ve sosyo-ekonomik etkileri. Z. Gölen & A. Temizer (Ed.), *Osmanlı dönemi balkan şehirleri* (s. 1223-1252). Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Kiel, Machiel. (2002). Kazanlılık. *TDV İslâm ansiklopedisi* (C. 25, s. 138-140). Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1995). Osmanlı sosyal ve iktisâdî tarihi kaynaklarından temettü defterleri. *Bellekten*, 59 (225), 395-412. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbellekten/issue/61148/909603>.
- Kütükoğlu, M. S. (2010). *Menteşe sancağı 1830 (nüfus ve toplum yapası)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sayın, A. V. (1999). *Tekâlif kavaidi (Osmanlı vergi sistemi)*. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Yayınları.
- Süleyman Sûdî. (1306). *Defter-i muktesid* (C. 1). Dersaadet: Mahmud Beğ Matbaası.
- Şahin, İ. (1995). Eski Zağra. *TDV İslâm ansiklopedisi* (C. 11, s. 394-396). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Şemseddin Sami. (1992). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şener, A. (1990). *Tanzimat dönemi Osmanlı vergi sistemi*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Şimşek, M. (2019). *19. yüzyılda Cisir-i Ergene kazasında nüfus ve sosyal yapı*. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yalçinkaya, M. A. (2017). Osmanlı döneminde Bulgaristan. B. A. Gökdağ & O. Karatay (Ed.), *Balkanlar El Kitabı* (C. 1, s. 317-326). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yüksel, H. (2006). Osmanlı'da modern anlamda yapılan ilk nüfus sayımına göre Divriği'nin demografik yapısı. *Nüfusbilim Dergisi*, 28 (1), 73-89. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/213563>.